

Sebastiano Serlio en l'església del Remei. La riquesa simbòlica de l'altar major

Maria Llibrer Taroncher

Historiadora de l'Art

Està clar que, quan veem l'altar major de l'església del Remei de Lliria, la nostra mirada destaca les imatges de la santíssima Trinitat i de la Mare de Déu. Són sens dubte els dos punts forts que centralitzen el conjunt iconogràfic de l'altar principal i, pràcticament, de l'edifici sencer. Però una mirada més detallada i atenta, ens permet descobrir que, des de la seua estructura i el seu disseny, l'altar major conté molts més elements simbòlics que venen a enriquir l'experiència espiritual i artística de qui contempla l'església (Fig. 1).

Sabem que l'actual retaule major data de finals del segle XIX, i substitueix un anterior i original, del que no tenim moltes notícies. L'any 1898 es documenta la decisió, per part de la Junta directiva de la confraria, de construir un nou retaule i altar per millorar l'original, que era considerat en aquell moment, humil i menut (Martí Ferrando, 1987; Civera Marquino, 2011). Des del punt de vista estilístic estava lluny ja de les noves propostes que l'eclecticisme i l'historicisme estaven imposant.

El disseny d'esta nova part central de l'església s'encomanà a l'arquitecte Tomàs Soler, del que tampoc tenim moltes dades, i que, potser, pertanyia a l'activa família d'arquitectes Soler i March, actius en terres valencianes entre 1876 i 1926 (Benito Goerlich, 1981).

En l'acta d'aprovació de l'obra, conservada en la confraria, del 2 de gener de 1898, no apareix més informació, ni de l'autor ni de les característiques del nou altar a construir. Només es parla de fer «*un proyecto de altar al estilo bizantino*», però sense especificar cap detall més (Martí Ferrando, 1987, p. 108). A què referia l'expressió de «*al estilo bizantino*»? Què va fer finalment l'arquitecte? Va seguir les instruccions de la confraria?

Amb el concepte d'*estil bizantí*, els confreres volien dir, possiblement, una estructura clàssica, amb arcs i columnes, que resultara luxosa i digna per a les imatges de la Trinitat i de la Verge, i que superara el modest altar anterior: «*el altar tan modestísimo como en que en la actualidad le veneran*». No oblidem que la imatge de la Mare de Déu del Remei es trobava encara, en eixos moments, en l'altar d'una capella lateral.

Tres anys va costar la construcció d'este nou retaule, que va finançar D. Juan Collado (Martí Ferrando, 1987). Com testimonien algunes fotografies de l'època, el resultat del treball de Tomàs Soler és pràcticament idèntic al que hui podem vore. La seua desaparició en 1936 va exigir la reconstrucció a finals de la dècada de 1940, però es va seguir amb detall el disseny original de 1898, que ens permet analitzar hui tota la riquesa simbòlica.

De la seua estructura arquitectònica, el primer element que ressalta és, sens dubte, la *serliana*, que li dóna al retaule tota la seua plenitud clàssica, i que, al mateix temps, permet organitzar tots els elements del conjunt.

Fig. 1. Retaule major de l'església del Remei de Lliria (ca. 1949). Foto Miguel Pérez.

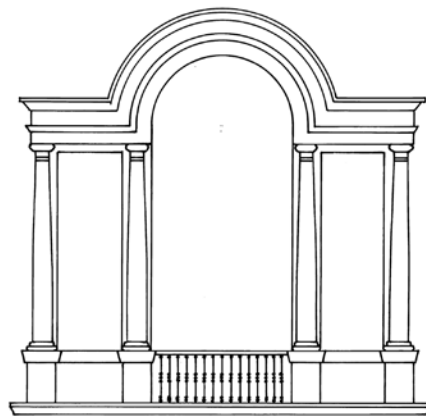

Fig. 2. Esquema bàsic d'una serliana.

La serliana era un element arquitectònic sorgit en època romana, amb la finalitat de generar una divisió de l'espai en tres parts. Va nàixer per la combinació de l'arc i de les columnes amb el seu entaulament: un arc de mig punt, al centre, s'obri als dos laterals, on descansa sobre arkitraus que sustenten columnes (fig. 2). La imaginació i l'interès dels enginyers romans, a diferència del que havien fet els grecs, per combinar els dos sistemes arquitectònics clau (el sistema arkitratat i el sistema d'arc) permeté l'aparició d'este recurs.

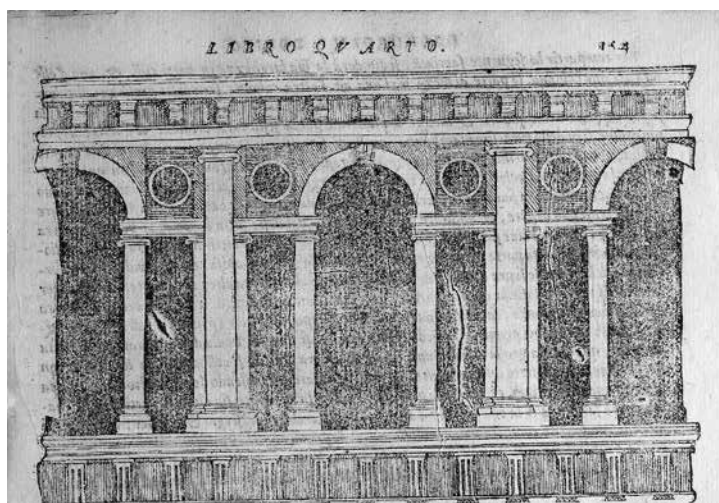

Fig. 3. Serliana en el llibre quart del tractat de Sebastiano Serlio (1550)

Encara que va caure en l'oblit dura bona part de l'Edat Mitjana, la serliana es va utilitzar molt, en tota Europa, des del Renaixement. Va ser l'arquitecte i tractadista italià Sebastiano Serlio el qui va fer popular esta estructura, i per això hui duu el seu nom. Serlio, profund coneixedor de l'arquitectura romana clàssica, va publicar, entre 1537 i 1550, una sèrie de set llibres on tractava tots els temes relacionats amb la construcció, i on donava nombroses propostes per a embellir els edificis i fer-los més armònics. Entre altres recursos, esta combinació d'arc de mig punt i columnes, era molt freqüent i, segons Serlio, servia tant per a portals d'accés als edificis com per a façanes interiors i exteriors, per a claustres, capelles laterals, altars, finestres, etc. (Fig. 3)

Al combinar l'arc i les columnes en tres parts o mòduls, es podia utilitzar de forma sistemàtica i permetia, al mateix temps, l'ordenació de tots els altres elements decoratius i simbòlics. L'altar major de l'església del Remei és un molt bon exemple de l'ús de la serliana i dels avantatges que suposa, com podem trobar en els tractats de Serlio.

Ademés, l'ús de la serliana havia sigut freqüent en la tradició arquitectònica valenciana. Sabem que les primeres serlianes que es van construir fora d'Itàlia van ser les que formaven el claustre del palau de l'ambaixador Vich en la ciutat de València, importades peça a peça des de Roma a principis del segle XVI, entre 1525 i 1530 (Fig. 4). També trobem serlianes en la catedral de València: en l'Obra Nova de l'absis, i darrere de l'altar major, en l'estructura de orgue de fusta (Fig. 5). I en la mateixa cartoixa de Portaceli, que tanta relació ha tingut amb Lliria.

Tomàs Soler, l'arquitecte contractat per la confraria del Remei per fer el nou retaule a finals del segle XIX, coneixia sens dubte tota la teoria arquitectònica de Serlio i també l'ampla tradició valenciana en l'ús d'esta estructura.

Fig. 4: Serliana del palau Vich. Hui al museu de Belles Arts, València

Però, per què va elegir la serliana en l'altar major de l'església del Remei? Només per un simple avantatge formal? Només per què li permetia un ordre dels elements del conjunt? Simple tradició arquitectònica? Sens dubte hi ha una característica clau que va fer decidir-se al nostre arquitecte: des del punt de vista simbòlic, res pot representar millor el caràcter sagrat i trinitari d'un edifici. El fet que la serliana estiga formada per una composició i estructura tripartita (arc central i columnes als dos costats) li dóna este important valor simbòlic de referir a la Trinitat (Parada López, 2019). La serliana, per tant, expressa simbòlicament la Trinitat, el nucli de la fe que lògicament ha de presidir l'altar i l'església sencera.

Fig. 5: Serlianes de l'Obra Nova de la catedral de València (1566).

I açò és el que podem vore encara hui en el Remei: en l'interior de l'arc està la imatge de la Santíssima Trinitat i, en la part inferior, també en un marc d'arc de mig punt, es troba la imatge de la Mare de Déu del Remei. Les dos imatges, nucli de la fe i de la vocació remediana, se situen en el mòdul central. Com que la serliana permet la presència d'altres dos mòduls en els laterals, tenim ahí espai per a ubicar, entre les columnes, les imatges de santa Marta i sant Josep (escultures de 1944 de Francisco Teruel) (Civera, 2011).

L'encert, arquitectònic i sobretot simbòlic de l'ús de la serliana, no acaba ací. Altres detalls menors amplien la riquesa de l'altar. Podem observar com les columnes són d'ordre corinti, i no per casualitat. L'elecció d'este ordre està directament relacionada amb la figura de la Verge Maria. El mateix Sebastiano Serlio explica en el seu tractat que este ordre de columnes ha d'utilitzar-se en esglésies i temples dedicats a la Verge Maria per ser signe i símbol de «puresa, noblesa i sinceritat d'esperit». La presència de fulles, herbes i flors en el capitell corinti simbolitzen la naturalesa virginal de Maria així com la seua Assumpció (Müller, 1985).

És també per esta raó que podem observar com tot el retaule està ple de decoració de motius vegetals i naturals que, amb decoració de pa d'or, ressalta sobre l'estuc blanc de l'estructura. La trobem en el pedestal i la base de les columnes, en els frisos, en les cornises, en els goterons, les volutes, les pilastres superiors, la moldura de la clau de l'arc, en l'òcul que envolta a la Trinitat –oval en l'original i redó en l'actual– o en el marc de la Mare de Déu. En efecte, tot pareix decorat de fulles, flors, fruits i rames que s'entrellacen. Motius d'estil clàssic que recorden l'arquitectura eclèctica i historicista de finals del segle XIX.

Fig. 6. Retaule major original de 1898. Fotografia col·lecció Amadeo Civera.

Però el retaule encara té uns altres elements destacables. El remat de tota l'estructura de la serliana té diversos motius interessants. L'arquitecte construeix un frontó triangular, motiu marcadament clàssic, sostingut per dos pilastres també d'ordre corinti i fust amb decoració vegetal. Al centre del frontó trobem el motiu del triangle amb l'ull, símbol de la Trinitat. Com a remat de l'estructura, dos àngels sostenen l'escut amb la creu trinitària. Les escultures del pares fundadors de l'orde, sant Joan de Mata i sant Féix de Valois, marquen els extrems.

El retaule s'articula així en dos parts: la serliana com a element principal (i que conté les imatges més importants); i, per damunt, el frontó amb pilastres que actua com a remat. Però estes dos parts no són del tot complementàries perquè la curva l'arc de la serliana dificulta l'encaix d'una estructura superior plana i recta. És per això que el nostre arquitecte, sabedor d'este desajust formal, utilitzarà el recurs de les dos grans volutes dorades laterals (com va fer L. B. Alberti en la façana de Santa Maria Novella a mitjans del segle XV), per a acoplar armònicament de les dos parts (Fig. 7).

Tots estos detalls parlen de l'estil i la sabiduria de l'arquitecte, però també són elements que augmenten la riquesa simbòlica d'este interessant conjunt. És cert que la imatge de la Trinitat, escultura d'Inocencio Cuesta de 1944, i la de la Mare de Déu del Remei, obra de J.M. Ponsoda de l'any 1948, centralitzen la nostra atenció, però al seu voltant trobem un marc arquitectònic ple de simbologia trinitària i de recursos decoratius marians que donen a l'altar major una bellesa clàssica digna de ser estudiada en tots els seus detalls.

Fig. 7. Remat de la serliana i segona part del retaule amb volutes laterals.

BIBLIOGRAFIA:

- Benito Goerlich, Daniel (1983): *La arquitectura del Eclecticismo en Valencia*. València.
- Bérchez, Joaquín (1994): *Arquitectura renacentista valenciana (1500-1570)*. València.
- Civera, Amadeo (2011): «Iglesia de Nuestra Señora del Remedio y de la Santísima Trinidad. Ex-convento de los padres trinitarios calzados», *Llíria. Historia, Geografía y Arte*. Universitat de València, vol. II, pp. 310-318.
- Martí, Luis (1987): *Los Trinitarios Calzados en la villa de Liria o la historia del "Remei" (1586 a 1987)*. València.
- Müller, Luciana (1985): *El ornamento icónico y la arquitectura, 1400-1600*. Madrid, Cátedra.
- Parada López, Manuel (2019): *La serliana en Europa. Fortuna y funciones de un elemento arquitectónico (siglos VII-XVIII)*. Madrid, CEEH.